

РОЗДІЛ 5

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 314.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/77>

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ КРАЇН ЄВРОПИ

LATEST TRENDS OF MIGRATION PROCESSES IN EUROPE

Денисюк П.Д., к.ю.н.,

доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін

Національний університет водного господарства та природокористування

У статті проаналізовано основні підходи щодо сутності понять «міграція» та «міграційна політика», розглянуто ці поняття як явище суспільно-політичного життя країн. Досліджено основні тенденції міграційних процесів, політики та характеру дій європейських держав у сфері міграції. Розглянуто проблеми поширення міграційних процесів за умов глобалізації, роль держави, що стимулює або обмежує міграційні процеси, реалізуючи міграційну політику, керуючись певними політичними, демографічними та економічними інтересами, тенденціями та обставинами.

Також у роботі досліджено чотири історичні періоди розвитку міжнародної міграції. Перший період – період меркантилізму, за якого мігранти з Європи прямували до Америки, Африки, Азії. Другий період – індустріальний, за якого такі країни Європи, як Італія, Австро-Угорщина, Німеччина, Іспанія та Британські острови, стали країнами еміграції. Третій період – період обмеженої міграції, який був пов'язаний із такими історичними подіями, як Перша світова війна, Велика депресія та Друга світова війна. В цей період було обмеження руху товарів, капіталу і робочої сили, майже вся міжнародна міграція була припинена, а якщо і мала місце як така, то це були мігранти, біженці та шукачі притулку. Четвертий період – період постіндустріальної міграції.

Визначено основні етапи глобалізації, які відбулися на території європейських держав, досліджено позитивні та негативні наслідки міграційних процесів для європейських країн внаслідок провадження державних міграційних політик.

Проаналізовано міграційні процеси сучасності і визначено, що ЄС провадить політику залучення трудових мігрантів з інших територій.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, глобалізація, міграційні процеси, міжнародна трудова міграція.

This article analyzes the main approaches to the essence of the concept of "migration" and "migration policy", considers these concepts as a phenomenon of socio-political life of countries. The basic tendencies of migration processes, policies and nature of actions of European states in the sphere of migration are investigated. The problems of migration propagation in the conditions of globalization, the role of the state that stimulates or restricts migration processes, implementing migration policy, taking into account certain political, demographic and economic interests, tendencies and circumstances are considered.

The article also examines four historical periods of international migration. The first was the period of mercantilism, during which migrants from Europe left for America, Africa and Asia. Second one was – industrial period, during which European countries such as Italy, Austro-Hungarian Empire, Germany, Spain and the British Isles became countries of emigration. Third one was – a period of limited migration which took place along with such historical events as the First World War, the Great Depression and the Second World War. During this period, there was a restriction on the movement of goods, capital and labor, almost all international migration was stopped, only took place migration regarding refugees and asylum seekers. And fourth period – period of post-industrial migration.

The main stages of globalization that took place in the territory of European states are identified, the positive and negative consequences of migration processes that European countries have received as a result of the implementation of national migration policies have been investigated.

Also was analyzed the current migration process and it was determined that the European Union pursues a policy of attracting migrant workers from other territories.

Key words: migration, migration policy, globalization, migration processes, international labor migration.

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття глобалізація й інтеграція посилити міграційні процеси і спричинили вплив на економічну та політичну ситуації в багатьох країнах. Міжнародна міграція населення поставила перед державами комплекс важливих проблем, що вимагають детального аналізу.

Найбільш значним в аналізі політичної стабільності у світі є питання політичної значущості міграційних процесів. Провідною тенденцією, що визначає динаміку та характер міграційних процесів, є тенденція глобалізації, під впливом якої відбувається поступове розмивання взаємозв'язків, які традиційно пов'язували громадянство та національні кордони [1, с. 186].

Активізація міграційних процесів вимагає здійснення аналізу глобальних змін у міграційній та демографічній ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема трудової міграції нині є надзвичайно актуальною, а отже, потребує дослідження для того, щоб оптимально її вирішити. Процесами розвитку глобалізації займалися такі вчені, як Н.С. Новоженова, Н.Д. Квардія, В.М. Ніколаєвський, Н.С. Прохоренко, В.Л. Іноземцев, С.К. Хіжний та інші.

Метою статті є дослідження особливостей міграційних процесів країн Європи, причин та сучасного стану міграційної політики, основних напрямів та сфер її регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом багатьох десятиліть дослідженням міграції займалися в основному економісти, соціологи та демографи, тоді як політичне вивчення міграційних процесів та їх вплив на структуру і політику сучасних держав залишалися в тіні. По суті ж міграція населення є однією з важливих складових частин усе більш складної системи внутрішньо-державних і міждержавних відносин. У світлі загостреної глобальної конкуренції, транснаціоналізації політичного та економічного простору вона впливає на характер і сутність політичних процесів, на політичну систему будь-якої сучасної держави. Тому із середини 80-х років ХХ століття політико-державна складова частина процесів міграції стала предметом вивчення вчених-політологів і правознавців.

Уперше поняття «міграція» вводить у науковий вжиток у кінці ХІХ століття англійський учений Е. Ревенштейн (1834–1913) у роботі «Закони міграції». Автор роз-

глядає міграцію як безперервний процес, зумовлений взаємодією чотирьох основних груп чинників, що діють у початковому місці проживання мігранта, на стадії його переміщення, у місці в'їзду, а також чинників особистого характеру [2, с. 36]. Дослідник одним із перших виокремив базові закономірності розвитку транскордонних переміщень, які згодом названі законами міграції.

Згідно з юридичною енциклопедією, «міграція – переселення, переміщення населення: всередині країни – внутрішня міграція населення, з однієї країни до іншої – зовнішня міграція населення» [3].

У виданні Міжнародної організації з міграції «Migration for development: Within and Beyond Frontiers» розповідається, що міграція є процесом переміщення населення з однієї країни до іншої або внутрішнього переміщення; міграція передбачає будь-яке пересування населення незалежно від його терміну, складу та причин; міграція включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів.

Міграція – це процес пересування або через міжнародний кордон, або всередині країни, охоплює вона будь-який тип переміщення людей, незалежно від причин [1].

Міграційні рухи є реакцією населення на зміни, які відбуваються в політичному, соціальному та в економічному житті будь-якого суспільства. Поява, поширення та обсяг таких явищ свідчать про стабільність або, навпаки, нестабільність політичного та економічного розвитку в державі.

Для того, щоби глибоко проаналізувати міграційні процеси, необхідно звернути увагу на чинники та зміни, що відбулися у світовій економіці, під впливом яких формувалися міжнародні міграційні тенденції. В.І. Іноземцев відзначає, що міграції населення відбувалися упродовж усієї історії людства, і виділяє два типи міграційних процесів [4]:

1) міграція населення як наслідок розвинутих соціальних систем;

2) міграція населення як наслідок еволюції кочових племен і народностей, соціальні системи яких були не досить розвинутими.

Упродовж століть позиції першого типу міграції були незмінними і поширеними протягом багатьох років. Натомість позиції другого ставали дедалі меншими із соціальним розвитком країни.

У XVII – XVIII столітті деякі країни Європи навмисно проводили політику закликати іммігрантів у свої країни.

Д. Массей виділяє чотири історичні періоди в розвитку міжнародної міграції [5, с. 1]:

1) період меркантилізму (приблизно з 1500 р. до 1800 р.), коли мігранти прямували із країн Європи до Америки, Африки, Азії. Д. Массей відзначає, що точну кількість мігрантів у той період підрахувати неможливо, але можна сказати, що їх потоки були досить значними;

2) індустріальний період (із початку XIX ст. до 20-х рр. XX ст.). Країни Європи із переважаючим фактором виробництва були переважно країнами еміграції, найбільша кількість мігрантів покинули Британські острови, Італію, Австро-Угорщину, Німеччину, Іспанію [5, с. 36]. Д. Массей вважає, що «масова міграція зіграла важливу роль у соціальній, економічній і демографічній трансформації Європи». Факторами впливу на міжнародну міграцію були структурна трансформація європейських країн по мірі їх індустріалізації і включення в торговельні відносини, а також велика різниця у рівні доходів на душу населення між країнами Європи і Нового Світу [5, с. 2]. Мобільності населення сприяли низькі тарифи, відкритість кордонів для товарів і капіталу, ліберальна міграційна політика приймаючих країн. У цей період найбільша кількість мігрантів залишила Британські острови, Італію, Австро-Угорщину, Німеччину, Іспанію [5, с. 2–36];

3) період обмеженої міграції (упродовж 20–40-х рр. XX ст.) був пов'язаний з Першою світовою війною, Вели-

кою депресією і Другою світовою війною [5, с. 3]. Двадцять років XX століття супроводжувалися авторитарними настроями як у Європі, так і в Америці, що мало прояв у формі обмеження руху товарів, капіталу і робочої сили. У 30-х роках майже вся міжнародна міграція була припинена, окрім невеликої частки зворотної. У 40-х роках міграція майже не була пов'язана з пошуками економічної вигоди, переважну частку мігрантів становили біженці та шукачі притулку;

4) період постіндустріальної міграції (з середини 1960-х рр.) Д. Массей пов'язує із трансформацією міграції у глобальне явище, коли кількість і різноманітність країн походження і приймаючих країн різко збільшилася [5, с. 4–5]. Естафета домінуючих країн походження мігрантів була перехоплена країнами Третього Світу, що розвивалися. Основні потоки мігрантів прямували з індустріальних до постіндустріальних суспільств.

Протягом XIX – початку XX ст. причиною масштабної міграції є розвиток першої хвилі глобалізації, що припала на цей період. Вона розпочалася у 1870-х роках і тривала до Першої світової війни. Близько шістдесят відсотків емігрантів прямували з країн Європи до США.

З 1914 року простежується зменшення швидкості глобалізації. Насамперед у результаті високої інфляції, нестабільності політичного та економічного життя країни. У результаті уряд США ввів жорстокіші заходи політики у сфері міграції, намагаючись зменшити обсяги мігрантів з Європи.

Друга хвиля глобалізації тривала з 1950 по 1980 р. і характеризується переселенням мігрантів із менш розвинутих країн (такі як Афганістан, Пакистан, Індія, В'єтнам, Марокко, Єгипет, Туреччина тощо) у більш розвинуті країни Заходу і Сходу (такі як країни Західної Європи США, Канада, Японія та інші). Практично всі мігранти були низькокваліфікованими працівниками, які тимчасово працевлаштувалися.

Під час другої і початку третьої хвилі глобалізації політику залучення мігрантів почали впроваджувати такі європейські країни, як Німеччина, Франція, Данія та Бельгія. У цей період відбулося різке збільшення кількості мігрантів у світі: у 1970 р. їх 19 налічувалося 82 млн осіб, у 1980 р. – вже 99 млн, а за наступні 10 років кількість міжнародних мігрантів зросла на 56 млн осіб.

Окремо слід зупинитися на ролі міграційних процесів у формуванні трудових ресурсів у країнах Європи. Е.К. Хіжний [6, с. 69–71] окреслює чотири етапи міграції, які відбувалися на Європейському континенті в контексті історичного розвитку і які вплинули на європейські ринки праці. Перший етап масової імміграції до країн Західної Європи автор пов'язує із завершенням Другої світової війни і, відповідно, з політичною ситуацією у світі загалом і в цих країнах зокрема. Основними мігрантами були біженці і вимушені переселенці. Серед основних причин другої хвилі масової міграції (1960–1973 рр.) на Європейському континенті Е.К. Хіжний відзначає економічну причину: збільшення попиту на імпортну робочу силу в основному низької кваліфікації.

З другої половини XX ст. ситуація з міграцією в Європі різко змінилася: бурхливий розвиток економік європейських країн (Великої Британії, Франції, Німеччини, Данії, Бельгії, Швейцарії, Люксембурга, Нідерландів і країн Північної Європи) вимагав великої кількості працівників, але цей попит не міг бути вдоволений на національному рівні, це спричинило залучення робочої сили з Іспанії, Португалії, Італії, Греції, Югославії, Туреччини, Північної Африки. Таким чином, з середини XX ст. західноєвропейські країни перетворилися у приймаючі, і основним напрямком переміщення населення в Європі став потік із Півдня на Північ.

Третій етап масової міграції (середина 1970-х – кінець 1980-х рр.) у країнах Західної Європи Е.К. Хіжний, як

і інші автори, пов'язує з декількома причинами. По-перше, це початок енергетичної кризи у 1973 р. По-друге, це зниження попиту на робочу силу внаслідок зниження витрат живої праці, що було пов'язане з інтенсивним шляхом розвитку економіки [6, с. 70]. У таких умовах уряди західно-європейських країн різко скоротили залучення робочої сили з інших країн і колоній, знову посиливши контроль над міграційною політикою і зробивши спробу повернути на батьківщину мігрантів, які перебували на їхній території.

Четвертий етап міграції на Європейському континенті, який розпочався з 1990-х років, на думку Е.К. Хіжного [6, с. 71], був спричинений як економічними, так і політичними мотивами.

Мігранти частково або повністю задовольнили потреби виробництва одягу, доглядальництва, домашніх послуг, забезпечивши робочою силою низьковартісні галузі економіки. На цих роботах здебільшого працювали жінки-мігранти з країн, що тільки розвиваються, та з країн із перехідною економікою. Чоловіки-мігранти забезпечують потреби у працівниках у сфері будівництва тощо. Провідну роль у реконструкції Західної Європи у 1950–60-х роках відіграли саме іммігранти.

Також слід додати, що в період після Другої світової війни трудова міграція набула статусу одного з основних засобів вирішення демографічних проблем у сфері трудових ресурсів країн – членів ЄС. В останні десятиріччя мігранти допомагають заповнювати нестачу робочої сили у секторах ІТ, інженерії, туризму, викладання, охорони здоров'я, сільського господарства тощо. Ці галузі стали залежними від іммігрантів, і це не є тимчасовим явищем [7].

Із прийняттям Маастрихтської угоди у 1992 р. було створено спільний економічний і політичний простір західноєвропейських країн, що утворив внутрішню безвізову зону і буферну зону навколо. Було легалізовано мігрантів, що перебували в межах ЄС, збільшився приплив мігрантів із третіх країн, пересування в межах ЄС стало набагато простішим.

В останні роки значення висококваліфікованої робочої сили, яка здатна підвищувати продуктивність праці і позитивно впливати на конкурентоспроможність продукції, в економіці знань тільки зростає. Вклад висококваліфікованих працівників став невід'ємною частиною розвитку не тільки підприємств, але й економіки загалом; згідно з дослідженнями, в Німеччині один висококваліфікований програміст створює 2,5 нових робочих місць [7, с. 5].

У зв'язку з фінансово-економічною кризою 2007–2012 років варто визнати ще один етап міграції. Країни ЄС, прагнучи захистити національних працівників від безробіття, ввели додаткові обмеження для в'їзду нових мігрантів. Щодо проживаючих на території ЄС мігрантів із третіх країн уряди країн сподівалися, що криза спонукає їх повернутися у країни походження, навіть запропонувавши грошову компенсацію витрат на дорогу додому або грошові виплати (Іспанія, Чеська Республіка тощо). Але сподівання не виправдалися, і на батьківщину повернулося менше мігрантів, ніж очікувалось.

Останнім часом багато дослідників вважають, що кінець ХХ – початок ХХІ ст. є етапом безпрецедентних масштабів міжнародної міграції у зв'язку з їх зростанням. Нині на міграцію впливають економічні, політичні, соціальні, демографічні, історичні, екологічні та інші чинники. Суттєвий вплив на інтенсифікацію процесу міграції має глобалізація світогосподарських зв'язків, з її розвитком бар'єри в'їзду до країн знижуються, уможливаючи майже безперешкодний рух людей, що прагнуть знайти кращу роботу, жити у країні з вищим рівнем життя або уникнути проблем, що спіткають їх у власній країні.

Нині країни – учасники ЄС провадять політику залучення трудових мігрантів з інших територій. Цим самим члени ЄС вирішують питання щодо нестачі працівників на національному ринку та старіння нації, запроваджуючи

різні заходи внутрішньодержавної міграційної політики.

Під нестачею робочої сили маються на увазі певні дії з боку держави, спрямовані на регулювання і контроль над створенням необхідних умов для проживання осіб, що бажають знайти постійне або тимчасове місце роботи. Отже, міграційну політику слід розглядати як комплекс заходів, що ґрунтуються на соціально-економічних і демографічних потребах країни, які держава й суспільні інститути реалізують задля управління міграційними потоками, забезпечення належних умов для гармонійного співіснування громадян і мігрантів, сталого соціально-економічного розвитку [8].

Трудові міграції в сучасному контексті міжнародних процесів мають складні форми прояву та вимагають комплексного підходу щодо контролю й урегулювання. Більшість трудових мігрантів повертаються в країни походження або ж реемігрують в інші держави, що породжує нові проблеми соціально-економічного характеру як у країнах-донорах трудових мігрантів, так і в державах-реципієнтах. Це вимагає вжиття спільних заходів із боку країн-учасниць інтеграційного об'єднання та вироблення спільної політики від урядів країн ЄС, які б відповідали сучасній динамічній міграційній системі, що склалася в Європі та інших регіонах світу. Свобода пересування робочої сили становить основу європейської інтеграції. Політика ЄС щодо трудової міграції всередині співтовариства є одним із найбільш актуальних завдань сучасної спільної політико-законодавчої взаємодії цього інтеграційного утворення. Це привело до зміни традиційних соціально-політичних установок внутрішнього розвитку держав та упередженого ставлення західноєвропейського населення до певних країн-донорів трудових мігрантів як із внутрішньоєвропейського простору, так і поза ним. Проте загалом, ураховуючи потреби ринку праці в інтеграційному утворенні, міграційна політика ЄС характеризується лояльністю у ставленні до країн походження трудових мігрантів [9].

У сучасних умовах суспільно-політичного розвитку ЄС визнає необхідність у збільшенні кількості трудових мігрантів на його території й указує на необхідність проводити більш вибірково політику щодо допуску громадян третіх країн на національний ринок праці. Європейська комісія створила однакові можливості в законодавчій базі для трудових мігрантів, які не є громадянами ЄС [10]. Демографічні проблеми – один з основних аргументів Лісабонського договору, який створює більш сприятливі умови для трудових мігрантів у регіоні [11]. Зростання середньої тривалості життя на фоні низького рівня народжуваності в країнах Західної Європи приводить до зменшення кількості працездатного населення. Тому, за прогнозними даними, у перспективі ЄС матиме потребу в залученні висококваліфікованих фахівців за його межами, а демографічні проблеми старіння нації будуть постійно посилюватися [12].

Задля стабілізації міграційної політики в регіоні ЄС розробив стратегію «Європа–2020», що вказує на важливу роль трудових міграцій у досягненні високого рівня зайнятості та боротьби з бідністю, у реалізації основних ініціатив, спрямованих на створення нових робочих місць, яких потребує економіка ЄС [12]. Для досягнення цих цілей необхідний розвиток гнучкої міграційної політики з метою налагодження легальних каналів для прийому трудових мігрантів, які є висококваліфікованими фахівцями в необхідних сферах і секторах економіки регіону, а також потрібно активізувати зусилля щодо сприяння інтеграції значної кількості заробітчан, які вже проживають у ЄС.

Завершальною метою втілення цієї стратегії є підвищення рівня зайнятості у всіх сферах економіки, забезпечення економічної, соціальної та територіальної згуртованості і, як наслідок, розширення прав і можливостей людей на основі високого рівня зайнятості, інвестицій у профе-

сійні навички, боротьба з бідністю і модернізація ринку праці, професійної підготовки та соціального захисту, щоб допомогти людям передбачати і керувати змінами у сфері зайнятості, а також побудувати згуртоване суспільство.

Висновки. Досліджуючи тенденції сучасних міграційних процесів та політики, можна зробити висновок, що у зв'язку з розвитком економіки в одних країнах і еконо-

мічною нестабільністю в інших міграційні процеси тільки збільшуються. При цьому вони спрямовані у бік розвинених західних країн.

Натомість велика кількість країн Європи проводить політику залучення мігрантів задля забезпечення працівників на національному ринку та старіння нації, запроваджуючи різні заходи внутрішньодержавної міграційної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иноземцев В.Л. Иммиграция в современном мире: новая проблема нового столетия Социологические исследования. 2003. № 4. С. 64–72. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2003/0121/analit01.php>. (дата звернення 12.03.21)
2. Николаевский В.М., Прохоренко Н.С. Теоретико-методологические основы изучения миграции населения *Вестник международного славянского университета*. 2009. Т. 12. № 1. С. 34–39.
3. Тихомирова Л., Тихомиров М. Юридическая энциклопедия М.: 1997. 516 с.
4. Massey D.S. Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century. USA : University of Pennsylvania, 2003. 42 p.
5. Хижный Э.К. Роль иммиграции в формировании трудовых ресурсов стран Западной Европы в конце XX – начале XXI века. *Актуальные проблемы Европы. Западная Европа перед вызовом иммиграции*. Сб. науч. трудов / РАН ИНИОН; Центр науч.-информ. исследований глобальных и региональных проблем. Отд. Западной Европы и Америки ; редкол. : Т.С. Кондратьева, И. С. Новоженова (ред.-сост.) и др. М., 2005, Вып. 1. 220 с.
6. Guardia N.D. Labour Migration Patterns in Europe: Recent Trends, Future Challenges European Commission. Directorate General for *Economic and Financial Affairs*. 2006. № 256. 52 p.
7. Koslowski R. European Union Migration Regime. Oxford: Oxford Univ. press, 2007. 425 p.
8. Migration, Employment and Labour Market Integration Policies in the European Union URL: <http://labourmigration.eu/research>. (дата звернення 12.03.21)
9. Geddes A. The Politic of Migration and Immigration in Europe L., 2006. 346 p.
10. Новоженова И.С. Европа и третий мир: иммиграция и политика соцразвития. *Актуальные проблемы Европы* : сб. науч. тр. Рос. акад. наук ; ред. Т. Г. Падхалина [и др.]. М. 2007. № 3. С. 157–176.
11. Indicators of immigrant integration. A pilot study Labour market policy URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/labour_market/labour_market_policy. (дата звернення 12.03.21)